

**ИЛ ХААНТ УЛСАД ПЕРС ТҮШМЭДИЙН ДАХИҢ СЭРГЭЛТ: ВЕЗИР
САДР АД-ДИН АХМЕД ХАЛИДИ ЗАНЖАНИГИЙН НАМТАР, ҮЙЛ
АЖИЛЛАГАА**

Д.АНХБАЯР

Товч агуулга: Ил хаант улсын төрийн эрхэнд Ахмед Тэгүдэр гарч ирсний дараа перс гаралтай түшмэдийн бүлэглэл хүчирхэгжсэн боловч Аргун ханы үед везирийн тогтолцоог Монгол ноёдын бүлэглэл гартаа оруулсан билээ. Гэвч цэрэг - улс төрийн эрх мэдлийг барьдаг Монгол ноёд иргэний эрхийг ч давхар хариуцсанаар Ил ханы эрх мэдэл, сүр хүчийг сулруулах болов. Иймд Аргун хан нь иргэний захиргаа болох везирийн тогтолцоог Ойрх дорнодын угсаатны цөөнх болох еврей түшмэдийн гарт шилжүүлсэн хэдий ч мусульман олонхийн эсэргүүцэлтэй тулгарав. 1291 онд Гайхату Ил хан өргөмжлөгдөнгүүтээ Хүлэгү, Абага ханы үеийн уламжлалыг даган перс түшмэдүүдийг иргэний захиргааны удирдлагад гаргав. Энэ нөхцөлд Садр ад-Дин Ахмед Халиди Занжани нь монгол ноёдын дэмжлэгэд дулдуйдан везирийн тушаалд томилогдсон бөгөөд Гайхату ханы үеийн эдийн засгийн хямрал, Газан ханы шинэчлэлийн бодлого зэрэг чухал үйл явдлуудад оройлон оролцов. Тэрээр Гайхату ханы үеийн чао-цаасан мөнгөний шинэтгэлийг удирдсан нь сурвалжуудад шүүмжлэлт байдлаар тусгагдсан боловч Ил хаант улсын везирийн албыг гурван удаа хашсан улс төрийн арвин замналтай түүхэн бие хүн билээ. Уг өгүүлэлд Садр ад-Дин Ахмед Халиди Занжанигийн намтар, үйл ажиллагааг тодруулан Ил хаант улсын түүхэнд гүйцэтгэсэн үүргийг нь тодруулахыг зорив.

Түлхүүр үг: везир, Садр ад-Дин Ахмед Халиди Занжани, чао-цаасан мөнгө, Газан ханы шинэчлэл, алба татвар,

1. Аргун ханы үеийн везирийн тогтолцооны тэнцвэрийг хадгалах оролдлого

Ил хан Тэгүдэрийн хаанчлалын үед Исламын төрийн бодлого явуулах оролдлого идэвхжсэний улмаас Иран гаралтай мусульман түшмэдийн бүлэг ихэд хүчирхэгжсэний нэгэн жишээ нь төрийн везир Шамс Ад-дин Жувейнигийн бүлэглэлийн үйл ажиллагаа юм. Энэ нөхцөлд хан ширээг булаан авсан Аргун хан төрийн тогтолцоог Монгол ноёдын гарт төвлөрүүлэх бодлого баримталсны нэгэн илрэл нь Ил хаант улсын түүхэн дэх цорын ганц Монгол везир Буха чинсанг

томилсон явдал билээ. Гэвч цэрэг-улс төрийн эрхтэнд иргэн-санхүүгийн удирдлага болох везаретийн мэдлийг давхар эдлүүлснээр Ил хаадын түүхэнд цорын ганц *âl-tafvîz* (бүх хэргийг даатгасан буюу хэмжээгүй эрхт) ангиллын везир гарч ирэх нөхцлийг хангасан хэрэг болов. Цэргийн гаралтай язгууртан болох Буха нь везирийн албан үүрэг болох улс орны эдийн засгийг тохинуулах ажилдаа цэргийн сурвалжтаны үндсэн шинж болох хүч хэрэглэх, албан татвар нэмэх байдлаар төрийн санг арвижуулах гэсэн оролдлого нь Иран түшмэдийн дургүйцлийг ч өдөөв. Ийнхүү нэгэн бүлэглэлд улс орны бүх хэргийг атгуулсан хийгээд Буха чинсангийн эрх мэдлийн ашиг сонирхол зэрэг нь Ил ханы засаглал, нэр хүндийг сулруулах ба төрийн эргэлт хийх оролдлогыг ч бий болгов¹. Үр дүнд нь Аргун хан бээр Буха чинсанг цээрлүүлэн шийтгэсний дараа төрийн тогтолцоонд цэрэг-улс төр ба иргэн-санхүүгийн удирдлагын тэнцвэрийг хадгалахын чухлыг гүнзгий ойлгосон. Тэгүдэрийн исламжих бодлогын үр дагавараас болгоомжилсон Аргун хан Иран түшмэдийн нөлөөг багасгахыг онцгойлон хичээж үүний эсрэг Монгол ноёдын бүлэглэлийг гаргаж ирсэн боловч мөн л шийдэл биш байлаа. Аргун хан иргэн-санхүүгийн захиргаанд эртнээс худалдаа, санхүүгийн салбарт мэргэжсэн Ираны Еврей хэсгийнхнийг ашиглах замаар уг орон зайг дүүргэх оролдлого хийв. Ийнхүү Ираны Еврейчүүдийн Ойрх Дорнодын түүхэнд анх удаа төрийн удирдлагад оролцох болсон нь Аргун ханы прагматик бодлогоос гадна бүх шашныг тэгш үзэх “Их Засаг” хуулийн үзэл санаанд ч тулгуурласан хэрэг байв.

Бүтэн нэр нь Са’д уд-довла бин Сафи уд-довла бин Хиббетоллах бин Мухаззиб уд-довла Абхари Яхуди² хэмээх төв Ираны Абхар хотоос гаралтай нэгэн еврей албан хаагчийг Орду хиа тэргүүтэй зарим монгол ноёд дэмжин ордны хүрээлэлд оруулж ирэв. Тэрээр Монгол, Түрэг хэлийг сайтар сурсан³ нь ийнхүү монголчуудын хүрээлэлд орж ирэх үндсэн нөхцөлийг хангаж өгсөн бөгөөд 1287 онд Аргун ханыг өвчин тусахад эмчилсэн⁴ зэргээс нэр хүнд нь баталгаажсан байлаа. Дашрамд дурьдахад дундад зууны үед хамгийн алдартай мэргэжлүүдийн нэгэнд эмч зүй ёсоор тооцогддог байв. Ибн Халдуны онцгойлон тэмдэглэснээр тухайн үеийн хот, суурин газруудад муудсан хүнс, агаарын бохирдол хийгээд хотын иргэдийн хөдөлгөөний дутагдлаас шалтгаалан өвчлөлт өндөр байсан нь

¹ Буха Чинсангийн үйл ажиллагааны тухай дэлгэрэнгүй мэдээллийг: Анхбаяр Д. Ил хаант улсын везирийн тогтолцооны зарим онцлогууд хийгээд Монгол везир Буха чинсан. *Historia Mongolarum*. МУИС-ийн Түүхийн тэнхимийн эрдэм шинжилгээний бичиг. Tom XV, Fasc IV, 2017, 63.

² Qazvîni, Hamdullâh Mostavfi. *Târîx-e Gozîdeh*. tashih Abdolhoseîn Navâyî. Tehran, 1387, 598.

³ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Be qalam ‘Abd âl-Muhammed Âyîtî. Tehran, 1383, 132.

⁴ Xavândamîr, Ghîyâs âl-dîn Humâm âl-dîn. *Dastûr al-vûzarâ*. Tashih Seïd Nafisî, Tehran, Shahenshahi 2535, 296.

эмчийн алдар хүндийг улам нэмэгдүүлдэг байв⁵. Үүний дээр ордны хуйвалдаанд бие биенээ хордуулах үзэгдэл өндөр байснаас хаад ноёдын хувьд итгэлтэй эмч гэдэг нь ямар ач холбогдолтойг төсөөлж болно.

Са'д уд-довла Абхари 1284 онд Багдадад Тунсгай хэмээх Монгол шахнагийн туслахаар замналаа эхэлсэн бол 1289 онд Буха чинсангийн дүү Арукийг Багдадаас зайлуулахад оролцсон гавьяаныхаа төлөө Орду хиа ноёны туслалцаатайгаар Багдадын захирагчаар томилогдов⁶. Тэрээр Багдадын захирагчаар ажиллах хугацаандаа Иракийн татварыг бүрэн хурааж, төсвийн алдагдлыг нөхсөн ба Ил ханы санд орох орлогыг 2 дахин нэмэгдүүлсэн⁷ амжилтандаа дулдуйдан 1289 оны 6-р сард Сугурлук дахь Ил ханы ордонд төрийн везирээр өргөмжлөгдөв⁸. Тэрээр үүрэгт ажилдаа томилогдонгуут төвлөрсөн санхүүгийн бодлогыг хэрэгжүүлж эхлэв. Са'д уд-довла Абхаригийн гаргасан анхны тушаалд бүх хэргийг шударгаар шийдэх, бүхий л заргад шариадын хуулийг үндэс болгох, иргэдийг элдэв татвараар дарлахгүй байх, шахна болон маликууд харьяатууддаа илүү татвар ноогдуулахгүй байх зэрэг заалтууд оржээ. Аргун ханы хувийн сангийн захиргааг Са'д уд-довла Абхари мэдэх болсноор богино хугацаанд 1000 түмэн алт цугларчээ⁹. Цэргийн эрхтэнүүдийн зүгээс иргэний хэрэг шүүхийн ажиллагаанд оролцохыг хориглов. Ордны зардлыг танаж, татварыг цагт нь бүрэн хураах ажлыг хариуцсан тусгай түшмэл, элч нарыг томилох болов. Мөн вакф байгуулах ажлыг оцгойлон дэмжиж эхэлсэн тул тоо нь өсөж эхэлсэн аж¹⁰. Төвийн хяналтыг сайжруулах зорилгоор тамга, бэхний нэгдсэн тооллогыг явуулав¹¹. Са'д уд-довла Абхаригийн явуулсан бодлогын дүнд төрийн санд орлогын хэмжээ нэмэгдэж эхэлснээр бүтээн байгуулалтын томоохон ажлуудыг гүйцэтгэх бололцоо буй болов. 1290 онд Тебризд дөрвөн минарет байгуулах ажил эхэлсэн бол удалгүй Тебризийн Шам дүүрэгт Аргуние хотын бүтээн байгуулалт эхлэв. Шахруяз нутагт нэгэн томоохон хотын бүтээн байгуулалт эхэлсэн бөгөөд уг ажилд үлэмж хэмжээний хөрөнгө

⁵ İbn Haldun. *Mukaddime*. Çeviren Zekir Kadiri Ugan, C.II, Ankara, 1954, 443.

⁶ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. Tashîh Muhammed Rûshan, Mustafi Mûsavî. J.II, Tehran, 1383, 1165.

⁷ Uyar, Mustafa. İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddevele. *AÜDTCFTAD*, C.21, Sayı 33, Ankara, 2003, 134.

⁸ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. Tashîh Muhammed Rûshan, Mustafi Mûsavî. J.II, Tehran, 1383, 1173.

⁹ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Be qalam 'Abd âl-Muhammed Âyîfî. Tehran, 1383, 133.

¹⁰ Uyar, Mustafa. İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddevele. *AÜDTCFTAD*, C.21, Sayı 33, Ankara, 2003, 135.

¹¹ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Be qalam 'Abd âl-Muhammed Âyîfî. Tehran, 1383, 135.

төсөвлөжээ¹². Үүнээс гадна монгол удирдагчид, исламын шашинт иргэдийн тааллыг татахын тулд ч зарим шинэлэг алхмуудыг хэрэгжүүлж эхэлжээ. Везирийн орлогч хийгээд нөхрөөр Орду хиа, Жуши ба Кучан хэмээх гурван монгол эмирийг томилсон бөгөөд бүхий л хэрэг, ажлыг эхлээд уг гурван эмирт айлтгасны дараа везирт уламжлах тогтолцоог буй болгожээ¹³. Исламын шашинт иргэдийн тухайд Багдадаас хаж мөргөлд явах иргэдийг тусгайлан дэмжсэн тушаалыг 1289 оны 10-р сард гаргажээ¹⁴. Са’д уд-довла Абхаригийн үйл ажиллагаа багагүй амжилтанд хүрч байсны жишээ нь араб болон перс яруу найрагчдын зүгээс түүнийг магтан дуулсан ном хүртэл бичигдэж байснаас харж болно¹⁵.

Гэвч хүн амын ихэнх нь мусульмануудаас бүрдэх Иран, Арабын нийгэмд ийн еврей шүтлэгт хүн везирийн зиндаанд дэвших нь олон талын эрсдэлтэй байлаа. Тухайлбал, түүхч Карим Ад-дин Аксарай түүнийг “*тэр везир гэж үү. Түүнд олгосон везирийн бичиг нь муурын гарт бариулсан оосор юм уу нохойн хүзүүнд зүүсэн хүзүүвчээс ялгаа юун. Эмирийн зиндаа нь тэр новишийн хөлөнд илжигний чөдөрнөөс ялгаа юун*”¹⁶ хэмээн зүхэж байв. Ялангуяа түүний шинэ шашин үүсгэхээр Аргун ханыг ятгасан явдал нь нийт мусульмануудын эсэргүүцэлтэй тулгарчээ. Са’д уд-довла Абхари нь Аргун ханд хандан Меккад цэрэг илгээн Мусульмануудын ариун шүтээн болох Каба-г шинэ шашны төв болгон өөрчлөх, Багдад Аббасын үед тарьсан моддыг тайран хөлөг онгоц хийхэд ашиглах саналыг дэвшүүлсэн гэдэг. Мусульмануудын хүчийг сулруулахын тулд өөрийн шадар Нажиб Ад-динд нууцаар захиа бичиж 200 хүнийг нууцаар хорлох зарлиг буулгажээ. Мөн 80 хүний нэртэй нууц жагсаалтыг Ширазд буй Шамс уд-довлад илгээсэн байна¹⁷.

Са’д уд-довла Абхаригийн үед төрийн албанд еврей гаралтай түшмэдийн тоо олширсон нь шүүмжлэлийн хүчтэй бай болжээ¹⁸. Үнэхээр ч тэрээр өөрийн

¹² Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. Tashîh Muhammed Rûshan, Mustafî Mûsavî. J.II, Tehran, 1383, 1179; Esfahâniyân, Dâvûd., Hazâlî, ‘Alîrizâ. Shahr-hâyî tâzeh bonîyâd dar dovre-ye Îlxânî. *Nâme’h-e Anjuman*, 1384, 65.

¹³ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. Tashîh Muhammed Rûshan, Mustafî Mûsavî. J.II, Tehran, 1383, 1175.

¹⁴ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Be qalam ‘Abd âl-Muhammed Âyîtî. Tehran, 1383, 135.

¹⁵ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Be qalam ‘Abd âl-Muhammed Âyîtî. Tehran, 1383, 143.

¹⁶ Kerîmüddîn Mahmud. *Mûsâmeret ül-Ahbâr*. Neşr. Osman Turan, Ankara, 1999, 156.

¹⁷ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Be qalam ‘Abd âl-Muhammed Âyîtî. Tehran, 1383, 145-146.

¹⁸ Бар Хебраесийн туурвилд еврей албан хаагчдын тоо олширсноос болж бусад шашинт иргэдийг дарлан хавчих явдал гарч ирснийг хурцаар шүүмжилсэн байдаг: Abu’l-Farac, Gregory. *Abu’l-Farac Tarihi*. Çeviren Ömer Riza Doğrul, C. II, Ankara, TTKY, 2000, 636-637.

багаа бүрдүүлэхдээ адил угсаат болон төрлийн байдлыг тэргүүнд үзсэн байдаг. Тухайлбал, Багдадын захирагчаар өөрийн дүү Фахр уд-Довла, Мухаззед уд-довла ба Жамал Ад-дин Дестжерданийг, Фарс нутгийн захирагчаар Мунтежиб уд-довла Мунажжамын хүү Шамс уд-довлаг, Диярбекрийн захирагчаар өөрийн дүү Амин уд-довлаг, Тебризийн мушрифийн тушаалд Мухаззед уд-довла Абу Мансур Табибийг томилсон¹⁹.

Энэ нөхцөлд еврейчүүдийг үзэн ядах, хорлон сүйтгэх үзэгдэл гаарах хандлагатай болов. 1291 оны эхээр низари Исмайлын зандалчид Мосул дахь еврей, загалмайтнууд хийгээд Тебризэд буй Са'д уд-довла Абхариг хөнөөх бэлтгэл хийж байхдаа баригджээ²⁰. Мөн энэ онд Багдадад еврейчүүд бол Аллахын хараалыг хүртсэн хүмүүс юм гэх утгатай Кораны хэсэг болон элч Мухаммедийн амьдралын тухай зарим хүүрнэлийн хамт Са'д уд-довла Абхариг зүйл бүрээр шүүмжилсэн ухуулах хуудас олноор тараагджээ. Уг бичигт Са'д уд-довла Абхари нь еврейчүүдийг дэмжсэн бодлого явуулж буй тул Аллахын хараалыг хүртэх ёстой хэмээн онцгойлон заажээ. Са'д уд-довла Абхари уг бичгийн нэг хувийг олсон даруйдаа Аргун ханд үзүүлж холбогдох этгээдүүдийг хатуу шийтгэх эрх олж авчээ²¹.

Гэвч Са'д уд-довла Абхарид дургүйлхсэн Монгол ноёдын бүлэглэл уг везирийн төгсгөлийг шийдвэрлэх үндсэн хүчин болжээ. Түүний эсрэг Монгол ноёдыг эмир Тоган толгойлж байв. Са'д уд-довла Абхаригийн хүчирхэгжил хийгээд Аргун ханы дэмжлэг зэргээс шалтгаалан эмир Тоган нь өөрийгөө гадуурхагдсанд тооцож байв. Мөн везирийн Монгол ноёдод гаргаж буй авир зан нь ихэнх ноёдын дургүйцлийг төрүүлсээр байлаа²². Удалгүй Гончигбал, Тукал болон Тагачар зэрэг нөлөө бүхий ноёд ч Тоганыг дэмжих болов. Яг энэ үед буюу 1291 оны эхээр Аргун хан хүндээр өвдсөн нь тэднийг Са'д уд-довла Абхаригийн эсрэг хөдлөх аятай боломжийг буй болгов. Хуйвалдагчид 1291 оны 3-р сарын 2-нд нэгэн дайллагын үеэр Са'д уд-довла Абхари, Орду хиаг баривчлан авч маргааш нь цаазлав²³. Са'д уд-довла Абхаригийн тойрон хүрээлэгч болох еврей түшмэдүүд бараг бүгдээр цаазлагдсанаар барахгүй Багдад тэргүүтэй томоохон хотуудад мусульманууд еврей хорооллыг дайран их

¹⁹ Rashid al-Din Fazl Allah Hamadani. *Jami' al-tawarix*. Tashih Muhammed Rûshan, Mustafi Mûsavî. J.II, Tehran, 1383, 1175.

²⁰ Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Tarihi*. Çeviren Ömer Riza Doğrul, C. II, Ankara, TTKY, 2000., 635.

²¹ Fischel, Walter J. *Jews in the Economic and Political Life of the Islam*. London, 1937, 112.

²² Uyar, Mustafa. İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddeve. *AÜDTCTAD*, C.21, Sayı 33, Ankara, 2003, 138.

²³ Rashid al-Din Fazl Allah Hamadani. *Jami' al-tawarix*. Tashih Muhammed Rûshan, Mustafi Mûsavî. J.II, Tehran, 1383, 1181.

хэмжээний хядлага үйлдэгдсэн байна²⁴. Ийнхүү Са'д уд-довла Абхари болон түүний хүрээллийнхэн устгагдсанаар везирийн тогтолцоонд Монгол-Перс түшмэдийн тэнцвэрийг хадгалах нь хамгийн чухал хэмээн эрх баригч хүчин болох Монголчууд ойлгосон нь лавтай.

2. Садр Ад-дин Ахмед Халиди Занжани везирээр томилогдсон нь

Бие хүний хийгээд явуулсан үйл ажиллагааны хувьд сурвалжуудын зүгээс хамгийн ихээр шүүмжлүүлдэг везир бол Садр-и Жахан хэмээн алдаршсан Садр Ад-дин Ахмед Халиди Занжани юм.

Гарал угсааны хувьд Занжаны шүүгч гэр бүлд төрсөн бөгөөд залуу насандаа эмир Тагачарын албанд орлогч түшмэлээр ажиллаж эхэлсэн аж²⁵. Түүний улс төрийн үйл ажиллагааны тухай анхны мэдээ 1280 онд гардаг. Энэ үед түшмэл Мажд ал-Молк Йезди нь везир Шамс Ад-дин Жувейнигийн эсрэг хуйвалдаан зохиохдоо эмир Тагачарын туслалцаатайгаар Абага ханд бараалхжээ. Уг хуйвалдаан эхний үед үр дүнгээ өгч Мажд ал-Молк Йезди Ил хаант улсын *âshraf-e tamâlek* буюу ерөнхий хянан байцаагчаар томилогджээ. Энэ үед Садр Ад-дин Ахмед Халиди Занжани нь Тагачар ноёныг төлөөлөн Мажд ал-Молк Йездитэй хамтран ажиллах болов²⁶. Гэвч энэ хоёрын байгуулсан холбоо удаан үргэлжлээгүй бөгөөд Садр Ад-дин Занжани, Мажд ал-Молк Йездитэй хамтран *Sahib-i Divan* болох Шамс Ад-дин Жувейнигийн эсрэг холбоо тогтоожээ.²⁷ Энэхүү холбоо амжилтгүй болсон боловч эмир Тагачар, Тэгүдэр Ахмедын үед хан хүү Аргуны дэмжлэгийг олсон Садр Ад-дин Занжанигийн улс төрийн үйл ажиллагааг ерөнхийд нь таамаглах боломжтой.

1280 онд Фарс мужийн татварыг Сунжак Ноёнд хариуцуулсан боловч орон нутгийн удирдагчидтай зөрчилдөх болжээ. Абага хан энэ хэрэгт Тагачар ноёныг томилон илгээжээ. Хэрэг явдлыг газар дээр нь судлахын тулд энэ удаа Садр Ад-дин Занжанийг Шираз руу явуулсан ч Абага хан гэнэт нас барснаар энэ хэрэг үр дүнгүй төгсжээ²⁸. Гэхдээ Аргуны үед Буха Чинсан, асуудал болсон Фарс мужийн татварын үлдэгдлийг Садр Ад-дин Занжанигаас хүссэн учир хоорондын харилцаа нь муудсан байна. Энэ нь Бухагийн хүч нөлөө буурах замыг нээжээ. Бухагийн

²⁴ Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Tarihi*. Çeviren Ömer Riza Doğrul, C. II, Ankara, TTKY, 2000, 636-637.

²⁵ Xavândamîr, Ghîyâs âl-dîn Humâm âl-dîn. *Dastûr al-vûzarâ*. Tashih Seïd Nafisî, Tehran, Shahenshahi 2535, 305.

²⁶ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1113-1114.

²⁷ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1113-1114.

²⁸ Shirâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 118-119.

эсрэг анхны гомдлыг Садр Ад-дин Занжани гаргажээ. Тэрээр өөрийн эзэн болох Тагачарт хандан Бухагийн хязгааргүй их нөлөөнөөс болж Аргун ханы нэр хүнд унасан ба Буха болон түүний баг улсын удирдлагыг гартаа авсан хэмээжээ²⁹. Энэ гомдлын мөрөөр Буха болон түүний багийнхан зайлуулагджээ. Гэвч хожим Са'д уд-довлагийн үед Садр Ад-дин Занжани нь улс төрийн нөлөөгөө хадгалсаар байжээ. Энэ үед Са'д уд-довла бээр Исламын эсрэг шинэ шашин бий болгохын тулд Аргун ханыг ятгахаар ажиллаж байв. Вассафын гэрчлэн бичсэн мэдээгээр бол, энэ үед Садр Ад-дин Занжани, Са'д уд-довла болон хэдэн ноёдын хамт энэ асуудлаар судалгаа хийх үед түүнтэй аминчлан уулзаж *elnâs 'ala dîn melûkehüm* буюу *хүн шашны дээр байр суурьтай* хэмээх исламын шашны сургаалийг ишлэн ятгахыг оролджээ. Мөн бас Вассафын тэмдэглэснээр Садр Ад-дин үүнийг хүчтэй эсэргүүцсэн байна³⁰.

Аргун ханы үхлийн дараа Монгол ноёдын зөвлөлгөөний дүнд Абага ханы хоёрдугаар хүү Гайхатуг Ил хан болгосонд 1291 оны 7 сарын 23-нд Ахлатад хаан суух ёслол үйлджээ³¹. Гэхдээ Садр Ад-дин Занжанигийн эзэн болох Тагачар ноён, шинэ Ил ханы эсрэг төрийн эргэлт гаргахыг завдсан хэрэгт нэр холбогдов. Энэ удаа Хүлэгү ханы ач хүү болох ханхүү Анбарчи нэг түмэн цэрэгтэй Хорасанд байрлаж байхдаа Гайхату ханы Анатоли руу явсныг ашиглан Ил ханы эрх мэдэлд санаархах болов. Мөн түүнчлэн, 1291 оны өвөл маш хүйтэн болсноор шалтаглан цэргээ авч Рей хүртэл ойртсон байна³². Энэ үед Садр Ад-дин Занжани бас өөрийн дүү Кутб Ад-дин руу элч илгээж Гайхату хан Анатолид Туркменчүүдэд ялагдсан ба бүх ноёд ханхүү Анбарчийг Ил ханаар сонгохоор санал нийлж байгааг сануулаад Анбарчийг дэмжихийг хүсчээ. Гэвч энэ хооронд Гайхату ханы тухай мэдээ худлаа болох нь тодорхой болонгуут Анбарчи өөрийгөө хөнгөхөн татаж авсан ба нууц явуулгын бүх баримтыг Тагачар болон Садр Ад-дин Занжанид оноосон бөгөөд тэднийг шуудхан баривчилсан байна³³. Тебризын гянданд хоригдож байсан тэр хоёрт, хавар нь Гайхату хан өршөөл үзүүлж эрх чөлөөтэйгээ золгожээ³⁴.

²⁹ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1167.

³⁰ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 146.

³¹ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1190; Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 149; Fahr âl-Dîn Dâvûd Banâkatî. *Târîx-e Banâkatî*. Tashîh Jafar Sh'îâr, Tehran, 1378, 444; Аксарай ганцхан жилийг нь 1291 он хэмээн тэмдэглэжээ. Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, ТТК, Ankara, 2000, 135. Абул-Фараж 1292 оны 6 сарын 23-н гэхийн зэрэгцээ Гэйхатугин зүрх сэтгэл Анатолид дассан учир энэ саналыг дургүйхэн хүлээн авчээ: Gregory Abûl-Farac (Bar Hebraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, С. II, 638-639.

³² Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 149-150.

³³ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1193-1194.

³⁴ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 150.

Энэ үеийн Ил хаант улсын эдийн засгийн амьдрал хамгийн их хямралтай байв. Угаас Аргун хан нас барсны дараа Сугурлукт байсан улсын эрдэнэсийг бүгдийг нь хоосолжээ³⁵. Бас Өгэдэй хаантай тэнцэхүйц хэмжээгээр хишиг, бэлэг тараасан нь улсын санг их хэмжээгээр үгүйрүүлэхэд хүргэв³⁶. Түүнчлэн түүний нэг удаагийн өгөөмөр хишиг нь 20 эсвэл 30 түмийг давж байсан тухай яриа байдаг³⁷. Нэг удаа хатадад 600000 динарын үнэтэй зүйлсийг бэлэг болгосон³⁸ бөгөөд хожим нь улсын санд байсан бүх үнэт эдлэлүүдийг хатад ба гүнж нарт тараажээ³⁹. Түүний өгөөмөр байдлыг тухайн цаг үеийн Аксарай: “*үнэхээрийн өгөөмөр байдлаасаа болж, дэлхийн бүх эд баялаг нь түүний сэтгэл ба нүдэнд нэгэн муу шумуул шиг л харагдаж байлаа. Дэлхийн эрдэнэсүүд түүний хишигийн өмнө үнэ цэнэгүй шороо шиг л байлаа.*” гэж тодорхойлсон байна⁴⁰. Тийм учраас тэрээр улсын санг хоосруулснаар улс орны хувь заяаг аюулд хүргэснийг тухайн үеийн түүхчид харамсангуйгаар тэмдэглэжээ⁴¹.

Гайхату ийм нөхцөлд эдийн засгийн хямралыг даван туулах, Байду, Газан тэргүүтэй монгол язгууртнуудаас ирэх сөрөг дайралтыг таслан зогсоох зорилгоор везирийн албан тушаалд иран гаралтай хүн томилохыг зөвд үзжээ. Тийм учраас везирийн албанд тохирох болон хүсэлтэй байгаа хүмүүсийн нэрсийн жагсаалт бэлтгэхийг тушаасан⁴² бөгөөд монгол ноёдын дэмжлэгийг авсан Шамс Ад-дин Ахмед-и Лакуши⁴³ тэргүүтэй хүмүүсээс бүрдсэн жагсаалтыг бэлтгэжээ. Гэвч энэ жагсаалтад Садр Ад-дин Занжанигийн нэрийг бичээгүй байна⁴⁴. Энэ хооронд Садр Ад-дин Занжани, Аргун ханы үед цаазаар авахуулсан хүмүүсээс хураасан олзыг Борагчин Эгч тэргүүтэй чухал хүмүүст тараагаад везирт нэр дэвших замаа нээжээ. Урт хугацааны хичээл зүтгэлийн дүнд Гайхату ханы ойрын ноён Акбухагийн дэмжлэгийг олж, зорилгодоо хүрч чаджээ⁴⁵. Гайхату хан бас Садр Ад-дин Занжаниг нэр дэвш хэмээн ятгахын зэрэгцээ, жагсаалтыг харсныхаа дараа түүний нэр яагаад

³⁵ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1350.

³⁶ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 151.

³⁷ Muhammed bin Xâvandshâh Mîrxônd, *Târîx-e Ravzat âl-sefâ*. Tashih Jamshid Qiyanfar, J.V, Tehran, 1385, 4189.

³⁸ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 151.

³⁹ Muhammed bin Xâvandshâh Mîrxônd, *Târîx-e Ravzat âl-sefâ*. Tashih Jamshid Qiyanfar, J.V, Tehran, 1385, 4188.

⁴⁰ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü 'l-Ahbâr*, 136.

⁴¹ Gregory Abûl-Farac (Bar Hebraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, 644; Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1197.

⁴² Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 150.

⁴³ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1195.

⁴⁴ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 150.

⁴⁵ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1195.

байхгүй байгааг асууснаар 1291 оны 11 сарын 18-нд *Sahib-i Divani Memâlik*⁴⁶ цолтойгоор Ил хаант улсын везирээр сонгожээ. Ил хан бээр *Sadr-i Jahan* буюу *Ертөнцийн тэргүүн* нэрийн зэрэгцээ *al zerrin* (улаан тамга), *туг, gurgay* (хоргой), 10000 цэрэг олгожээ. Эрх мэдлийн хувьд, түүний зөвшөөрөлгүйгээр ямарч ханхүү болон ноёд хөрөнгөний зарцуулалт (*mal-i tasarruf*) хийхгүй бөгөөд мөн гомдол гаргах эрхгүй болжээ⁴⁷. *Kadi 'ul-kudât* буюу дээд шүүгчийн албан тушаалаас гадна улсын сан хөмрөг, өглөг, шариат болон шашны хэргүүдийг түүний дүү Кутб Ад-динд өгсөн бөгөөд *Kutb-i Jahan* буюу *Ертөнцийн туйл* нэрээр алдаршуулжээ⁴⁸. Авгынх нь хөвүүдийн нэгийг *Kivamü 'l-mulk* буюу *баялгийн тохироо* хэмээн нэрлэж Тебризийн удирдлагад томилжээ⁴⁹. Рашид Ад-дины өгүүлж буйгаар бүх нэр-хоч болон томилгоонуудыг Садр Ад-дин Занжанигийн хүсэлт, зөвшөөрлийн дагуу шууд хийжээ⁵⁰. Нэр гарч буй ах дүү хоёр Меликийн түвшинд хүрч, хааны орлогчоор томилогдов. *Ash-i Buzurg* (Ордны хоол хүнс хариуцагч), *ulufe-i sipah* (цэргийн хоол хүнс хариуцагч), зарлиг тушаал болон сахиб-и диванд зөвлөхийн албанд Фахр Ад-дин Идачи-г томилжээ⁵¹. Ил ханы шинэ везирээс хүлээлт нь улсын эдийн засгийг сайжруулахийн тулд шийдвэртэй, зоригтой алхам хийх явдал байв. Түүний анхны ажил нь улсын бүх нутгуудад томилсон эмир ба шахна нарыг цөөлөх байжээ. Энэ хооронд Хасан болон Тайжугийн нэрээр *инжү* хариуцуулан томилсон⁵² хүмүүсийг үүргээс нь чөлөөлөхийн зэрэгцээ *инжүт далай дивантай* нэгтгэжээ⁵³. Өмнө нь улсын газар, өмчийн газар болон татварын хэргүүдийг *инжү* болон *далай* хэмээн заагласан байв. *Инжү*, ихэнхидээ язгууртан гэр бүл болон сантай холбоотой нутаг дэвсгэр, *далай* нь иргэдийн үндсэн хөрөнгө болон татварын хамтаар дээд диванд хамааралтай бүс нутгууд юм⁵⁴. Энэ үүднээс нь газрыг нийгэмчлэх оролдлого хэмээн ойлгож болно⁵⁵. Энэхүү үйл ажиллагааны төгсгөлд тодорхой тооны хөрөнгө хуримтлагдав. 1292/1293 онд Шейх ал-Исламын тушаалтай Жемал уд-довла ва Ад-дин Ибрахим бин Мухаммед ал-Тиби

⁴⁶ Rashid âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1195; Fahr âl-Dîn Dâvûd Banâkatî. *Târîx-e Banâkatî*. Tehran, 1378, 444.

⁴⁷ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 151.

⁴⁸ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 151.

⁴⁹ Rashid âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1195-1196.

⁵⁰ Rashid âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1195-1196.

⁵¹ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 151.

⁵² Тэдний үүрэг нь инжүгийн захирагч байв: Muhammed bin Xâvandshâh Mîrxônd, *Târîx-e Ravzat âl-sefâ*. Tashih Jamshid Qiyanfar, J.V, Tehran, 1385, 4188.

⁵³ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 152.

⁵⁴ Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, 238.

⁵⁵ Karl Jahn, İranda Kağıt Para, *Belleten*, çev. Mehmet Altay Köymen, 23-24 sayılardan ayrı basım, TTK, Ankara, 1942, 283.

бээр Фарс мужийн сүүлийн дөрвөн жилийн *инжү* болон *далай* нийтдээ 4000 түм болсныг тооцсоны дараа зарим зардлыг хүчингүй болгон жил бүр 114 түм байхаар шийдвэрлэжээ. Түүнчлэн тэр жил улсын санд 100 түмэн алт ба 1500 мен сувд хүссэнд, Жемал уд-довла ва Ад-дин Ибрахим бин Мухаммед ал-Тиби хувийн сангаасаа 30000 түмийг бэлнээр төлөөд хааж байжээ⁵⁶.

Инжү нутгийг ийнхүү төрийн албан хэрэгцээнд авах нь зарим Монгол язгууртнуудын ашиг сонирхолтой шууд зөрчилдөж эхлэв. 1293 оны 11 сард урьдын инжүгийн захирагч болох Девлетшах, Хасан болон Тайжу ноён нар Гайхату ханд бараалхаж Садр Ад-дин Занжанигийн эсрэг гомдол гаргажээ. Улсын татварыг хувьдаа ашигласнаас болж зарцуулалт ихэссэнийг мэдүүлээд жишээ болгон улсын сан хоосон байхад Тебризийн *тамга* татвараас бий болсон 80 түмээс 30 илүү түмийг нь өөрийн хувийн сандаа шилжүүлснийг гомдолложээ. Гэвч Гайхату хан энэ мэдүүлэгт ач холбогдол өгөөгүйн зэрэгцээ тэднийг Садр Ад-дин Занжанид хүлээлгэн өгсөн байна. Садр Ад-дин Занжани тэднийг шоронд хорих ял оноосны дараа өршөөжээ⁵⁷. Энэ явдал нь Гайхату ханд сайшаагдсан учир Садр Ад-дин Занжанигийн эрх мэдлийг баталгаажуулсан зарлиг гаргав. Энэ зарлигт улсын бүх хан хөвүүд, эмир болон даргач нарын дэргэд ажиллах бүх албан хаагчид везирийн захиргаанд байхын зэрэгцээ хоол хүнс, цэргийн хөлс болон хоол хүнсний зардалд хүртэл Садр Ад-дин Занжанигаас өөр хүн оролцохгүй гэж зарлигджээ⁵⁸.

Ийнхүү, Садр Ад-дин Занжани, улсын хэмжээнд бүрэн эрх мэдэлтэй болонгуутаа улсын санд тогтвортой байдал үүсгэхэд чиглэсэн ажлуудыг хийж эхэлжээ. Улсын сан хоосрох аюул нүүрлэсэн байв. Энэ ноцтой үед Садр Ад-дин Занжани, улсын санг дүүргэхийн төлөө хууль бус замаар ч хамаагүй арга хэмжээ авахаас өөр аргагүй байдалд хүрчээ. Чухал албан тушаалын томилгоонуудыг мөнгөөр шийдэж эхлэв. Тухайлбал, Садр Ад-дин Занжани болон түүний баг шүүх, шударга ёсны албан тушаалуудад мөнгөөр томилгоо хийсэн нь улсын шударга ёсны тогтолцоонд шударга бус, итгэлгүй байдал мэтийн сөрөг үр дагаврыг бий болгож эхэлсэн байна⁵⁹. Хүлэгү ханы үеэс уламжлан ирсэн ямар нэгэн хэргийн хөөн хэлэлцэх 30 жилийн хугацааны хязгаар үгүй болсон ба мөнгөтөй хэн нэгэн хүссэн хэргээ үүсгэж, ялах нь нийтлэг шинжтэй болжээ⁶⁰. Мөн түүнчлэн зарим гэм

⁵⁶ Shirâzi, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 152.

⁵⁷ Shirâzi, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 153; Muhammed bin Xâvandshâh Mîrxônd, *Târîx-e Ravzat âl-sefâ*. Tashih Jamshid Qiyānfar, J.V, Tehran, 1385, 4189-4190.

⁵⁸ Shirâzi, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 153.

⁵⁹ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadâni. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1410-1412.

⁶⁰ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadâni. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1413.

буруутнууд мөнгө төлөх замаар суллагдах нь ердийн хэрэг болжээ. Аргун ханы үед хоёр болон гурван мужаас улсын санд татвар хураахаар томилогдсон Желал Ад-дин Серустани нэрт нэгэн албан хаагч зорилгоо биелүүлээгүйгээс шоронд сууж байжээ. Садр Ад-дин Занжани түүний өршөөл эрсэн захиаг үзмэгцээ 1000 түм төлвөл суллах ам өгчээ. Үүний дараа зарим эмирүүд энэ байдал улсын хуулийн тогтолцоог эвдэх нөлөөтэй болохыг нь эрх баригчдад мэдүүлсэн боловч амжилт олсонгүй⁶¹.

Өнөө маргаашгүй хоосроход тулсан улсын санг бэхжүүлэхийн тулд мөнгө хүүлийг бас нэгэн арга болгосон боловч эхний өдрөөсөө л буруу болох нь тодорхой болжээ. Учир нь улсын санд дараа эргэн төлөх нөхцөлөөр хөрөнгө болон үйлчилгээ авах, хөлсний татварын хураагчдын зуучлалаар дамжин авилга болон ядуурлыг улам бүр нэмэгдүүлэв. Үүний дотоод мөн чанарыг ойлгоход Рашид Ад-дины мэдээ ихээхэн ач холбогдолтой. Татвар хураагчид, 10 динарыг хүүтэй нь хамт 20 динарын болгодог ба Садр Ад-дин Занжанид 30 динар өгөхдөө хэрвээ маргаан болвол энэ мөнгийг хураахад гарсан хүндрэлийг тоочдог байв. Аргагүйдсэн везир бас түүнд сангаас 40 динар гаргаж өгөх амлалт өгч, авдаг бөгөөд бэлэн мөнгөний хэрэгцээ гарсан үед уг мөнгө болон 10 динарыг илүү хямдаар 6 динараар зарж болдог байсан. Мөн Рашид Ад-дины тэмдэглэсэн нэгэн шог яриагаар бол везирийн төлөөлөгчдийн нэг нь, улсын сангийн төлөө нэгэн худалдаачнаас нэг бүрд нь 5 динар хоёр сарын дараа төлөхөөр хэдэн мянган хонь худалдан авчээ. Гэтэл, хугацаа болоход өрөө төлөх мөнгө байсангүй. Энэ үед хонины нэг хэсэг нь үхсэн бөгөөд үлдсэн хэсгийг нь зарахад төлөх ёстой мөнгөний хүүг нь л төлж чадаж байв. Ийм учраас төлөх хугацааг дахин хоёр сараар сунгажээ⁶². Энэ мэт арга хэрэглэсний дүнд юутай ч хоёр жилийн дотор санд дөнгөж 500 түмийг хуримтлуулж чаджээ⁶³.

Хууль бус үйл ажиллагаанууд болон татварын бодлогын аюултай байдлаас болж эдийн засгийн хямрал дээд хязгаартаа тулав. Татвар хураалт хүссэн хэмжээнд хүрээгүйгээс болж берат буюу эрхийн бичиг олгох зэрэг бодит бус арга хэмжээ хүртэл хэрэгжүүлж эхэлжээ. Рашид Ад-дины мэдээлж буйгаар 1292 онд Йезд мужийн Фирузабад тосгоноос татвар хураахаар ирсэн нэгэн хүн эрхийн бичигтэй 17 хүнтэй тааралдсан байна⁶⁴. Тиймээс тосгон болон хөдөөгийн жижиг суурингууд татвар хураагчдыг ирэхийг мэдээлдэг манаач хөлслөх ба мэдээ авангуутаа нуугддаг болжээ. Түүнчлэн гэрийн дотор нүх ухаж нуух арга ч түгээмэл болсон

⁶¹ Shîrâzi, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 153-154.

⁶² Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1496-1497.

⁶³ Karl Jahn, Îranda Kağit Para, *Belleten*, 285.

⁶⁴ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1422-1423.

байна⁶⁵. Абул-Фаражийн тэмдэглэснээр нөхцөл байдал ийм аюултай болсныг Ил ханы ордны тогооч нарын ахлах Рашид уд-довла хэмээгч нэгэн ордны хүнсний зардлыг өөрийн хэтэвчнээс гаргасан боловч дараа нь буцаан авч чадаагүйн улмаас зугтаасан ажээ. Ийнхүү Гайхату ханы хоол хүнсэнд хонь олох хүртэл хүндрэлтэй асуудал болжээ⁶⁶.

Зоос, мөнгөний тогтолцоо ч томоохон хямралд нэрвэгдэв. Аргун ханы үеэс мөнгөн зоосны сорьцыг 9/10 байхаар шийдвэрлэсэн боловч хэрэг дээрээ 7 эсвэл 8/10 орчим байв. Тухайн үеийн хамгийн тогтвортойд тооцогдож байсан Румийн мөнгөн зоосны сорьц ч 2/10 хүртэл унасан ба үлдсэнийг нь зэсээр хийж байжээ⁶⁷. Цалин тэргүүтэнд төлөх сангийн мөнгө их хэмжээний дутагдалд орсон тул везир Садр Ад-дин Занжани баталгаат эрхийн бичиг гаргасан боловч, 500 динарын эрхийн бичгийн ханш зах зээл дахь 100 румийн мөнгөн зоостой тэнцэхгүй байлаа. Тийм учраас улсын баруун хэсэгт томоохон нүүдлийн давалгаа эхэлсэн байна⁶⁸.

1294 он болоход улсын сангийн жилийн орлого 1800 түм болжээ. Үүнээс 700 түмийг дивануудад тараасан бөгөөд бэлэн мөнгөний асуудлаас болж эрх баригчдын тараадаг өглөг, хишиг тасалдахад хүрчээ. Үүнээс гадна Шираз, Багдадаас хүлээгдэж байсан орлого бас асуудалтай болсноор улсын санд хоосрол нүүрлэв⁶⁹.

Багдад, Мосул, Диярбакр болон Хорасанд байсан цэргийн нэгтгэлүүдийн мал сүрэг халдварт өвчинд нэрвэгдсэн⁷⁰ нь ихэнхидээ нүүдэллэн аж төрдөг Ил ханы армид томоохон сүйрэл болжээ⁷¹.

Ийнхүү Вассафын онцгойлон тэмдэглэснээр, цаасан мөнгийг гүйлгээнд оруулах болсон нь Аргун хан нас барсны дараах бод малын халдварт өвчин, Ил ханы солигдох үед цэргүүдэд тараан өгсөн их хэмжээний мөнгөнөөс болж улсын сан хоосорсон, бүх хүний сэтгэлийг татахын тулд их хэмжээний цалин ба бэлэг тараасан Садр Ад-дин Занжанигийн өгөөмөр байдал ба Ил хан ч мөн адил хандлагыг гаргасан зэрэг дөрвөн томоохон шалтгааныг дурджээ⁷².

⁶⁵ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1420-1422.

⁶⁶ Gregory Abûl-Farac (Bar Hebraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, C. II, 644.

⁶⁷ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1457.

⁶⁸ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1419.

⁶⁹ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 155.

⁷⁰ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 154.

⁷¹ Karl Jahn, Îranda Kağit Para, *Belleten*, 273.

⁷² Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 154; Karl Jahn, Îranda Kağit Para, *Belleten*, 272-273.

Садр Ад-дин Занжани өөрийн туслахуудын нэгэн болох Изз Ад-дин Музаффер бин Мухаммед бин Умидтай зөвлөлдөөд цаасан мөнгөний (çav'un) гүйлгээний тухай санал нэгтэй болжээ⁷³. Пилесувард болсон цэргийн ёслолын дараахан 1294 оны 4 сарын 29-нд энэ асуудлаар зөвлөлгөөн хийсэн байна⁷⁴. Гайхату хан уг асуудлыг Болад Чинсантай зөвлөлдөхийг зарлигджээ⁷⁵. Болад Чинсан мөн чао нь эрх баригчийн тамгатай байж, бүх хятадад зоос болон дирхэмийн оронд хэрэглэгддэг бөгөөд улсын санд байгаа *балыш*-тэй адил үнэлэгддэг зэрэг үндсэн мэдээллүүдийг өгчээ⁷⁶. Үнэхээр ч Хятадад Хубилай хааны зарлигаар иргэдийн гарт байсан алт, мөнгө ба үнэт чулуу зэрэг эдлэлүүдийг сангийн албан хаагчдын зүгээс үнийг нь тогтоосны дараа дүйцэх хэмжээний цаасан мөнгийг хуваарилан өгч байжээ⁷⁷. Өөрөөр хэлбэл нарийвчилсан зохион байгуулалтаар улсын сангийн хөрөнгө орлогыг цаасан мөнгөөр баталгаажуулдаг байв.

Ийнхүү цаасан мөнгө чао-г зохион байгуулалттайгаар хийхийн тулд богинохон зөвлөлгөөн хийв. Энэ үед Шиктүр ноён хэрэв чаог гүйлгээнд оруулбал “улс орныг эвдрэл тэмцэлд хүргэх бөгөөд эзний нэрэнд халтай, цэрэг иргэнийг дайжин зугтаах шалтгаан болно” хэмээн эсэргүүцэв. Гэвч Садр Ад-дин Занжани Гайхату ханд бараалхан “Шиктүр ноён, алтанд маш ихээр дуртай болохоор чао-г хүчингүй болгохоор тэмүүлж байна” гэж заргалдсаны дүнд зарлиг гаргуулж чаджээ. Акбуха, Тагачар, Садр Ад-дин Занжани ба Таммачи Инак нараас бүрдсэн баг чао-г гүйлгээнд гаргахаар Тебриз рүү ирсэн бөгөөд 1294 оны 9 сарын 12-нд гүйлгээнд гаргав. Хэрвээ чао-гаар худалдахыг эсэргүүцэх бол хуулийн хариуцлагад татахыг ч зарлав⁷⁸. Гүйлгээнд гарсан чао нь цаасаар хийсэн, урт дөрвөн өнцөгт хэлбэртэй хоёр захын дээд хэсэгтээ “Lailaheil Allah Muhammed Rasul Allah” гэсэн бичигтэй, үүний дор Гайхату ханы өөр нэгэн нэр болох “Иринчиндорж” гэж бичжээ. Нөгөө хоёр захад хятад үсгээр хэдэн үг бичсэн байжээ. Төвд нь орших зайд түүний ханш болох 10 динар хүртэлх тоог тэмдэглэсэн. Дээр нь “Ертөнцийн эзний зарлигаар 693 онд энэхүү эрхэм чао улс оронд гүйлгээнд гарав. Үүнийг дуурайх болон өөрчлөхийг оролдсон хэн бүхэн үр хүүхдийнхээ хамтаар хуулийн

⁷³ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 155; Muhammed bin Xâvandshâh Mîrxônd, *Târîx-e Ravzat âl-sefâ*. Tashih Jamshid Qiyānfār, J.V, Tehran, 1385, 4190-4191.

⁷⁴ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1196.

⁷⁵ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1197.

⁷⁶ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1197.

⁷⁷ Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi*, Yayına Hazırlayan Filiz Dokuman, C.I, Tercüman Gazetesi, 1001 temel eser, İstanbul, 1979, 125.

⁷⁸ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1197-1198.

хариуцлага хүлээх бөгөөд диваны зүгээс бүх хөрөнгийг нь хураан авна” хэмээн бичжээ⁷⁹. Үүнээс гадна дээр нь улаан тэмдэг дарсан байна⁸⁰. Энэхүү улаан тэмдэг нь Монгол эрх баригчдын ал тамга байж болохыг зарим судлаачид өгүүлдэг⁸¹. Ибн Фувайтигийн тэмдэглэснээр чао-гийн дээр их эзний тамга дарснаар албан ёсны хүчинтэй болдог хэмээжээ⁸².

Чаогийн тухай зарлигт том ноёдын захиргаан дахь Ирак-и Араб, Диярбакр, Дияр-и Рабиа, Мосул, Майафарикин, Азербайжан, Хорасан, Кирман, Ширазд *Чао үйлдэх газар (Chavhane)* хэмээх хэвлэх үйлдвэр нээсэн ба татвар, бэлтгэл болон сангийн түшмэлүүдийг томилжээ⁸³. Зоосыг чао руу хөрвүүлэхэд 10 динар тутам 9 динарын цаасан мөнгө таацуулна⁸⁴. Ширазд уг ажлын өртөг нь 5 түм болжээ. Чаонаме (Chavname) гэж нэрлэсэн зарлигт чао нь ядуурал хоосролыг үгүй хийх хэлбэрээр баян хоосны ялгааг арилгах зорилготой хэмээжээ. Тийм учраас Ширазын нэгэн шүлэгчийн бичсэн мөрүүдэд “*хэрвээ Чао дэлхийд түгэн дэлгэрвэл, хөрөнгийн сүр хүчин хязгааргүй болно*” гэжээ⁸⁵.

Гэвч цаасан мөнгө чао нь Тебризд гүйлгээнд ороод нэг долоо хоногийн дотор л сөрөг нөлөөлөл үзүүлж эхлэв. Үүний шалтгаан нь санд байх ёстой баталгаа хөрөнгийн дутагдал болон иргэдийн дунд энэ үйл ажиллагааны үр дүнд зоосоор тогтохгүй бусад үнэт эдлэлийг ч санд төвлөрүүлэх заль мэх хэмээн цуурхал дэгдсэн явдал юм⁸⁶. Түүнчлэн Тебризд мөнгө хөрвүүлэх нь иргэдэд алдагдалтай байв⁸⁷. Тийм учраас Тебризийн худалдааны захад чаог гүйлгээнд оруулахад асуудал үүссэнээс болж иргэд хотоос гадагшаа дайжиж эхэлжээ⁸⁸. Ийнхүү гурван өдрийн дотор хотод байсан бүх мухлагууд хаагдсан⁸⁹ ба хот эл хуль болов. Нөөцний хоол хүнс хомсдож эхлэхэд гартаа хүнс тээж яваа хүний замыг зэвсэгт дээрэмчид тосон булаан авангуутаа хүссэн хэмжээгээр нь чао өгөх ба уг хүнсийг хаанаас авсныг нь тулган асууж байжээ⁹⁰. Нэг *мен* гурилийн үнэ нэг динараар нэмэгдэв. 15 динарын

⁷⁹ Shirâzi, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 155-156.

⁸⁰ Gregory Abûl-Farac (Bar Hebraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, C. II, 644.

⁸¹ Karl Jahn, Îranda Kağit Para, *Bellesten*, 299.

⁸² Kemâl addîn ‘Abd- al-Rezzâk Ìbn Fûtî, *al-Havâdis al-Jâmi’â*, Tarjama Abd al Muhammed Ayiti, Tehran, 1381, 287.

⁸³ Shirâzi, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 155.

⁸⁴ Shirâzi, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 156.

⁸⁵ Shirâzi, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 156.

⁸⁶ Karl Jahn, Îranda Kağit Para, *Bellesten*, 292.

⁸⁷ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadâni. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1198.

⁸⁸ Gregory Abûl-Farac (Bar Hebraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, 645.

⁸⁹ Shirâzi, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 156.

⁹⁰ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadâni. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1198.

морины үнийг чао-гаар төлөхөд 50 динараас их болсноос⁹¹ үзэхэд мөнгөний ханшийн уналт 300% хүрснийг ойлгож болно. Түүнчлэн Карл Яны тааварлаж буйгаар үнийн өсөлт 10-12 дахин нэмэгдсэн ажээ⁹². Лекзи ноёныг Багдадад чао гүйлгээнд оруулахаар томилсон боловч Тебризд болсон үйл явдлуудаас мэдээлэл авсан Багдадын иргэд хүлээн авсангүй⁹³.

Ил хаант улсын түүхэн дэх хамгийн том хямрал болж байхад Гайхату хан хангалттай мэдээ, мэдээлэлгүй байсныг сурвалжуудаас үзэж болно. Хямрал дээд хязгаартаа тулсан үед Гайхату хан, нэгэн өдөр Тебризийн захаар өнгөрөхдөө зах хоосон болсныг хараад Садр Ад-дин Занжанигаас шалтгааныг нь асуусанд “Тебризийн томчуудаас Шерефеддин Лакуши нас барсан тул Тебризийн уламжлалаар гашуудал хийхийн тулд бүх хүмүүс захаас явсан” гэж хэлжээ⁹⁴.

Чаог гүйлгээнээс гаргах, металл мөнгөөр худалдаа хийхийн төлөөх иргэдийн шахалт нэмэгдэв. Нэг удаагийн баасан гаргийн мөргөлийн үед чаог хэрэгжүүлэх ажлыг санаачлагчдын нэгэн болох Изз Ад-дин Музафферийг иргэд хараан зүхэж, улмаар уурлаж бухимдсан тэд нийтээрээ занчин хороожээ⁹⁵. Өөр нэгэн баасан гаригийн мөргөлийн үеэр сүмийн буланд идэх юмыг алтаар зарсан шалтгаанаар хэд хэдэн хүнийг Кутб Ад-дин цаазаар авснаар томоохон эсэргүүцлийн хөдөлгөөн өрнөжээ. Иргэдийн эсэргүүцэл газар авч, захад нэгэн бадарчин Садр Ад-дин Занжанигийн морьны жолооноос барьж “түлэгдсэн элэгний үнэр дэлхийг бүрхэж байхад үнэрлээгүй чиний хамрыг яалтай” гэжээ⁹⁶. Хорасанд чао хэвлэх үйлдвэр байгуулахын тулд Орду буха нэрт хүнийг томилсон ба хэдэн тэн ачаа чао, цагаан болон улаан цаас, багаж хэрэгсэл хүргэж ирсэнд ханхүү Газан чийгтэй агаарт эдгээр зүйл тэсэхгүйг хэлж үтэр түргэн шатаалгасныг нэг төрлийн эсэргүүцэл гэж хэлж болно.

Энэ бүх сөрөг зүйлүүдээс болж Садр Ад-дин Занжани хоол хүнсний худалдааг алтаар хийхийг зөвшөөрснөөр амьдрал хэвийн байдалдаа орж эхэлжээ⁹⁷. Абул Фаражийн мэдээлснээр чаог гүйлгээнд оруулах ажиллагаа хоёр сар үргэлжилсэн⁹⁸

⁹¹ Shirāzi, Shahāb āl-dīn ‘Abdāllāh bin Fazl āllāh. *Tahrīr-e Tārīx-e Vassāf*. Tehran, 1383, 156.

⁹² Karl Jahn, İranda Kağıt Para, *Belleten*, 306.

⁹³ Kemāl addīn ‘Abd- al-Rezzāk İbn Fūtī, *al-Havādīs al-Jāmi’a*, Tarjama Abd al Muhammed Ayiti, Tehran, 1381, 287.

⁹⁴ Rashīd āl-Dīn Fazl Āllāh Hamadānī. *Jāmi’ āl-tāwārīx*. J.II, Tehran, 1383, 1198.

⁹⁵ Shirāzi, Shahāb āl-dīn ‘Abdāllāh bin Fazl āllāh. *Tahrīr-e Tārīx-e Vassāf*. Tehran, 1383, 156-157; Muhammed bin Xāvandshāh Mīrxōnd, *Tārīx-e Ravzat āl-sefā*. Tashih Jamshid Qiyānfār, J.V, Tehran, 1385, 4190-4193.

⁹⁶ Rashīd āl-Dīn Fazl Āllāh Hamadānī. *Jāmi’ āl-tāwārīx*. J.II, Tehran, 1383, 1198.

⁹⁷ Rashīd āl-Dīn Fazl Āllāh Hamadānī. *Jāmi’ āl-tāwārīx*. J.II, Tehran, 1383, 1199.

⁹⁸ Gregory Abūl-Farac (Bar Hebraeus), *Abūl-Farac Tarihi*, C. II, 645.

гэдгээс тооцвол 1294 оны 11 сарын дунд үед зоосон мөнгийг дахин гүйлгээнд хэрэглэж эхэлсэн ажээ. Гайхату ханы зарлигаар энэ үед чаог хориглох тухай зарлиг гарсан нь иргэдийн талархалыг хүлээжээ⁹⁹. Ийнхүү Садр Ад-дин Занжанигийн *чао* мөнгийг гүйлгээнд оруулах ажиллагаа төгсөхийн зэрэгцээ түүхэнд Садр-и Чао буюу *чаогийн тэргүүн*¹⁰⁰ хэмээн хочлогдох болжээ.

Энэ үйл явдлын дараа хан хүү Байду бослого гарган 1295 оны 4-р сарын 6-ны өдөр Гайхату хан ялагдаж, цаазлуулснаар Садр Ад-дин Занжани ч везирийн албанаас огцорчээ¹⁰¹.

3. Садр Ад-дин Ахмед Халиди Занжани хоёр дахь удаагаа везирээр томилогдсон нь

Гайхату хан цаазлагдсаны дараа Садр Ад-дин Занжани ч албанаас чөлөөлөгдөнгүүтээ Байду ханы зарлигаар Анатоли руу Тагачар ноёны туслах болгон томилогдсон боловч өөрөө зориудаар саад хийн явахаа хойшлуулсаар байв¹⁰². Түүний гараас везирийн эрх мэдлийг салган авсанд хорсож Байду хан болон Жемал Ад-дин Дестжерданигийн эсрэг дайсагнасан үйл ажиллагаа явуулж байв. Үүний тул Жемал Ад-дин Дестжердани ч түүнийг нүднээс хол байлгахын тулд эзэн болох Тагачар ноёнттой нь хамт Анатоли руу илгээхээр шаргуу зүтгэж байв¹⁰³. Улмаар Жемал Ад-дин Дестжердани түүнийг улсын сангаас 100 түмэн алт хувьдаа завшсан хэрэгт буруутгаж эхэлжээ¹⁰⁴. Садр Ад-дин Занжани ч хариуд нь Тагачар ноёныг Байду болон Жемал Ад-дин Дестжерданигийн эсрэг турхирч эхэлсэн байна¹⁰⁵. Байду ханы сул дорой байдлыг ашиглан Ил ханы ширээнд санаархаж байсан ханхүү Газаны дэргэд хоргодохоор шийдсэн Садр Ад-дин Занжани өөрийн дүү Кутб Ад-дин болон Кивам ал-молктай тохиролцон Тебризээс 1295 оны 8-р сард оргожээ¹⁰⁶. Эхлээд Гилан руу зугтсан¹⁰⁷ ба 1295 оны 8-р сарын 20-нд Сабзварын дэргэдэх Фирузкухын талд байсан ханхүү Газанд бараалхав¹⁰⁸.

⁹⁹ Gregory Abûl-Farac (Bar Hebraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, C. II, 645.

¹⁰⁰ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1496.

¹⁰¹ Mohssn Morselpur, *Veẕâret dar Fetrat-i Evvelîye Hukûmet-i Îlxânî: ez Ârgûn ta Bâidû* (Hicri 683-694), *MPTÎÎ*, şomare 11, 1391, 117.

¹⁰² Muhammed bin Xâvandshâh Mîrxônd, *Târîx-e Ravzat âl-sefâ*. Tashih Jamshid Qiyānfar, J.V, Tehran, 1385, 4210.

¹⁰³ Fahr âl-Dîn Dâvûd Banâkatî. *Târîx-e Banâkatî*. Tashih Jafar Sh'îâr, Tehran, 1378, 455.

¹⁰⁴ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 181.

¹⁰⁵ Fahr âl-Dîn Dâvûd Banâkatî. *Târîx-e Banâkatî*. Tashih Jafar Sh'îâr, Tehran, 1378, 455.

¹⁰⁶ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. Tashih Bahman Karimi, Tehran, 1362, 909.

¹⁰⁷ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 181; Muhammed bin Xâvandshâh Mîrxônd, *Târîx-e Ravzat âl-sefâ*. Tashih Jamshid Qiyānfar, J.V, Tehran, 1385, 4210.

¹⁰⁸ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. Tashih Bahman Karimi, Tehran, 1362, 910.

Ингэхдээ Тагачар ноён бээр Газантай санал зорилго нэгтэй байгаа хийгээд Байду ханы сул дорой байдал зэрэг чухал мэдээлэл өгөв¹⁰⁹. Үүссэн нөхцөл байдлын улмаас Новруз болон Кутлукшахын удирдлагаар нийт эмирууд зөвлөлгөөн хийхэд Садр Ад-дин Занжани, Тагачар ноёнттой нууц холбоогоо бэхжүүлж чадахаа амлаад хариуд нь везирийн албан тушаалыг дахин эзлэх баталгаа шаардав. Хан хүү Газан энэ саналыг зөвшөөрөнгүүт Садр Ад-дин Занжани нэг туршуулаа Тагачар руу илгээжээ. Үүний дараа Садр Ад-дин Занжани, Новрузын удирдлагын доор Байдугийн эсрэг ажиллагаанд оролцож эхлэв¹¹⁰. Угаас Тагачар тэргүүтэй нөлөө бүхий эмирууд Газанд хандан холбоотон болохоо илэрхийлсэн нь Газанд ашигтайгаар эргэв¹¹¹.

Байдугийн ялагдлын дараа Газан ханы эхний везир нь Садр Ад-дин Занжани болов. Везирийн албан тушаалыг ийн Садр Ад-дин Занжанид өгсөн боловч санхүү эдийн засгийн асуудлуудад эмир Новруз эцсийн шийдвэрийг гаргаж байв¹¹². Тийм учраас түүний хоёр дахь удаагийн везир чухал нөлөөтэй байсангүй. Хондемир болон Вассафаас өөр сурвалжуудад ч энэ тухай дурддаггүй билээ. Вассафын өгүүлснээр хожим нь Садр Ад-дин Занжаниг Новруз өөрийн санаачлагаар чөлөөлсөн ба оронд нь Жемал Ад-дин Дестжерданийг томилсон гэдэг¹¹³-ээс үзэхэд тэрээр хоёрдахь удаа везирээр томилогдсон болох нь харагдана. Рашид Ад-дин ч түүнийг хоёр дахь удаагаа везирээр томилогдсоныг батлах шинжтэй мэдээлдэг. Газан хан ялагчийн хувиар 1295 оны 10-р сарын 4-нд Тебризэд ирсэнд Садр Ад-дин Занжани түүнийг угтахаар гарсан бөгөөд морьноосоо буулгүй мэндэлсэнд Мулай ноён түүнийг хэдэнтээ ташуурдсан тухай мэдээлэхдээ Садр Ад-дин Занжани их зан гаргаж өөрийн зэрэг хэмжээг иргэдэд харуулахыг оролдсон хэмээн цохон тэмдэглэжээ¹¹⁴. Бидний үзэхээр, Садр Ад-дин Занжанигийн энэхүү байдал нь түүний везирийн албан тушаалдаа эрдэн ийн авирласан бололтой. Гэвч өдрөөс өдөрт хүчээ авч буй Новруз түүнийг везирээс огцруулж оронд нь Жемал Ад-дин Дестжерданийг гаргаж иржээ¹¹⁵.

¹⁰⁹ Fahr al-Din Dāvūd Banākātī. *Tārīx-e Banākātī*. Tashih Jafar Sh'īār, Tehran, 1378, 455.

¹¹⁰ Rashīd al-Dīn Fazl Āllāh Hamadānī. *Jāmi' al-tāwārīx*. Tashih Bahman Karimi, Tehran, 1362, 911-912.

¹¹¹ Shīrāzī, Shahāb al-dīn 'Abdāllāh bin Fazl āllāh. *Tahrīr-e Tārīx-e Vassāf*. Tehran, 1383, 182.

¹¹² Xavāndamīr, Ghīyās al-dīn Humām al-dīn. *Dastūr al-vūzarā*. Tashih Seid Nafisi, Tehran, Shahenshahi 2535, 309.

¹¹³ Shīrāzī, Shahāb al-dīn 'Abdāllāh bin Fazl āllāh. *Tahrīr-e Tārīx-e Vassāf*. Tehran, 1383, 184.

¹¹⁴ Rashīd al-Dīn Fazl Āllāh Hamadānī. *Jāmi' al-tāwārīx*. J.II, Tehran, 1383, 1459.

¹¹⁵ Xavāndamīr, Ghīyās al-dīn Humām al-dīn. *Dastūr al-vūzarā*. Tashih Seid Nafisi, Tehran, Shahenshahi 2535, 309, 313.

4. Садр Ад-дин Ахмед Халиди Занжани гурав дахь удаагаа везирээр томилогдсон хийгээд Газан ханы шинэчлэлд оруулсан хувь нэмэр

Садр Ад-дин Занжани везирийн албанаас огцорсон боловч Сахиб-и Диваны албандаа үлджээ. 1295 оны 11-р сард Газан хан Муганы өвөлжөө рүү нүүх үедээ зарлиг гарган Садр Ад-дин Занжаниг Сахиб-и Диван, Мелик Шараф Ад-дин Симнанийг Улуг битикчи буюу Их бичээчид, Муйн Ад-диниийг Диван-и Истифа, Мелик Фахр Ад-дин Хасаныг Диван-и Исрафын тушаалд томилжээ¹¹⁶. Хоорондын эртний өрсөлдөөний улмаас Жемал Ад-дин Дестжердани түүний эсрэг хэрэг үүсгэж хувьдаа завшсан хөрөнгийг нэхэмжилсэн байна. Тагачар ноёны нэр хүнд унасан үе тул тэрээр Булган хатны хамгаалалтанд хоргодож 1296 оны 3-р сар орчимд цагаатгагджээ¹¹⁷.

Аврагдах ганц зам нь Жемал Ад-дин Дестжерданийг үгүй хийхээс өөр аргагүй болсон Садр Ад-дин Занжани, Газан ханы дэргэдэх эмир Новрузыг Мамлюкуудтай нууц холбоо тогтоосон улмаар энэ тухай бичгийг Жемал Ад-дин Дестжердани өөрийн мутраар бичсэн хэмээн мэдүүлсэн¹¹⁸ ба Шейх Махмудтай холбоо тогтоон түүнийг ятгаж чадсны дүнд 1296 оны 10-р сарын 27-нд Жемал Ад-дин Дестжердани цаазаар авахуулжээ¹¹⁹.

Садр Ад-дин Занжанигийн хүчин зүтгэл болон везирийн суудал хоосон байгаагаас Газан ханы зарлигаар Садр Ад-дин Занжани гурав дахь удаагаа везирээр томилогджээ. Жемал Ад-дин Дестжерданийг цаазалснаас гурав хоногийн дараа, 1296 оны 10-р сарын 30-нд Газан хан түүнд соёрхол хүртээн¹²⁰ везирээр томилжээ¹²¹.

Садр Ад-дин Занжани нь везирээр томилогдсоныхоо дараа өөрийн эрх мэдлийг бэхжүүлэхийн тулд эмир Новрузыг үгүй хийх ажиллагааг гардан явуулав. Учир нь Садр Ад-дин Занжани, Жемал Ад-дин Дестжерданийг везирээр томилоход дэмжсэн дэмжлэгээс нь болж Новрузад гомдол тээж байжээ¹²². Новрузын эсрэг хөдлөх боломжийг хүлээж байх үед нь Багдадад болсон нэгэн үйл явдал Садр Ад-дин Занжанид завшаан болов. Новрузын нөхдийн нэг бөгөөд Мамлюк руу элчээр

¹¹⁶ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. Tashih Karl Jahn, İsfahan, 1368, 96.

¹¹⁷ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1265.

¹¹⁸ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1273.

¹¹⁹ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1271; Вассаф тодорхой он цаг тэмдэглэсэнгүй. Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 187.

¹²⁰ Shamîs Sharîk Âmîn. *Farhang-e Estlâhât-e Dîvânî-ye Dôvrân-e Moghól*. Tehran, 1357, 155.

¹²¹ Muhammed bin Xâvandshâh Mîrxônd, *Târîx-e Ravzat âl-sefâ*. Tashih Jamshid Qiyānfar, J.V, Tehran, 1385, 4218-4219.

¹²² Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1274.

илгээгдсэн Алем Ад-дин Кайсерийг 1297 оны 3-р сарын 13-нд Багдадад Шейх Махмуд баривчилсан ажээ¹²³. Энэ хооронд Садр Ад-дин Занжани болон түүний дүү Кутб Ад-дин нар баригдсан Алем ад-дин Кайсеригийн эд зүйлс дотор эмир Новрузаас Мамлюкийн султанд бичсэн гэх хуурамч 6 ширхэг захиаг шургуулсан байна. Хуурамч захианы агуулга нь Газан хан мусульман болсон авч исламын шашныг хүчирхэгжүүлэх хүсэлгүй, энэ шалтгаанаар Новруз бээр дүү Лекзи болон Хажу нартайгаа хамт төрийн эргэлт хийхээр бэлтгэж байгаа ба амжилттай болсон тохиолдолд Мамлюкийн султанд дагаар орох тухай төлөвлөгөөг тайлбарласан ажээ¹²⁴. Садр Ад-дин Занжани болон Шейх Махмудын зохион байгуулсан энэ нууц ажиллагаа амжилттай болж 1297 оны 8-р сарын 14-нд Новруз болон түүний дүү нарыг Газан ханы зарлигаар цаазлав.

Эмир Новруз үгүй болсны дараа Садр Ад-дин Занжанигийн улс төрийн байр суурь улам дээшилж эхлэсэн ба 1297 оны 9-р сарын 14-нд соёрхол болон ал тамгаар шагнагджээ¹²⁵.

Ийнхүү везирийн бүрэн эрх мэдлийг гартаа оруулсны дараа улсын эдийн засгийн байдлыг сайжруулахын тулд хэд хэдэн чухал ажиллагааг эхлүүлэв. Улсын хэмжээнд элчид зарцуулдаг улаг хэмээх татварын хэмжээг ихэсгэсэн хийгээд өртөөний тогтолцоонд бий болсон уналтаас болж худалдааны зам аюултай болсныг зогсоохын тулд шинэ арга хэмжээнүүд авав¹²⁶. Газан ханы шинэчлэлийн хүрээнд авч үздэг энэхүү өөрчлөлтүүд¹²⁷. Ил хаант улсын эдийн засгийн амьдралд чухал байр суурь эзэлдэг. Өгүүлэн буй үеийн өртөөний тогтолцоонд маш аюултай доголдол бий болсон байв. Элч илгээх эрх мэдэл тодорхой хүмүүст л хамааралтай боловч цол хэргэмтэй бүх албан тушаалтнууд болон язгууртнууд жижиг хэрэгт хүртэл элч илгээх болжээ. Энэ шалтгаанаар өртөөнд заримдаа 5000 морь бэлтгэсэн ч хангалтгүй болдог. Үүнээс гадна улаа хэрэглэдэг элч нар иргэдийн хөрөнгийг хураан авах, замд таарсан худалдаачид болон доод тушаалын элчийн унаа хөсгийг хүчээр авах зэрэг нь хэвшил болжээ¹²⁸. Тийм учраас Газан ханы зарлигаар гурван фарсанг¹²⁹ тутамд өртөө байгуулах, өртөө тус бүрт 15 морь бэлэн байлгах бөгөөд

¹²³ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. Tashih Karl Jahn, İsfahan, 1368, 109-110.

¹²⁴ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1274-1275.

¹²⁵ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1281-1282.

¹²⁶ Qazvîni, Hamdullâh Mostavfi. *Târîx-e Gozîdeh*. tashih Abdolhosein Navâyi. Tehran, 1387, 603.

¹²⁷ Osman G. Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, 338.

¹²⁸ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1444-1448.

¹²⁹ Валтер Хинзийн үзлээр *fersa* гэх ургын хэмжүүр нь ойролцоогоор 6 км ажээ. Өөрөөр хэлбэл өгүүлэн буй зай нь ойролцоогоор 18 км болно. Walter Hinz. *İslam'da Ölçü Sistemleri. MÜY, Çeviren Acar Sevim, İstanbul, 1990, 76.*

түүнийг их эмир удирдах, зөвхөн *elchi yaraltu* хэмээх яаралтай элчийг л нөхцөл боломжоор хангахаар шийдвэрлэжээ.¹³⁰ Өртөөгөөр өнгөрсөн элч нарын улааны бичигт ногоон тамга дарах бөгөөд яаралтай эсэхийг тодорхойлсон албан захианы ар талд хаанаас хаашаа хүрэхийг нь тэмдэглэнэ. Мөн өртөө тус бүрд ямар элч хэзээ мордсоныг бүртгэхийн зэрэгцээ хугацаандаа амжсан эсэх тухай тэмдэг бас тавьдаг болжээ¹³¹.

Энэ үеийг хүртэл төвөөс хязгаарын нутаг хүртэлх зам нь зэвсэгт дээрэмчдийн хяналтанд байсан аж. Үүний эсрэг замын аюулгүй байдлыг хангахын тулд тусгай арга хэмжээ авсан байна. Замын аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхийн тулд муж бүрийн өөрийн удирдлага дахь нутгуудад болж буй дээрэм тонуулаас үүдэх хохирлыг хариуцаж байх болов. Замуудын аюулгүй байдлыг хангадаг замчид (*rahdaran*) хэмээх албыг идэвхжүүлэн ажлынхаа төлөөнд хоёр тэмээ эсвэл дөрвөн илжиг, үгүй бол нэг луус ачаанаас хагас мөнгөн зоос (*akche*) авах ба үр тариа зөөвөрлөх болон ачаа тээгээгүй хөсгөөс хөлс мөнгө авахгүй байхаар тогтоожээ¹³².

Нүүдэлчдэд зориулсан гувчуур (*kobchur*) татварыг хотын иргэдээс бас авах нь энэ үед түгээмэл болсноос үүдэн хотын иргэд хөдөө нутагт дайжих мэтийн сөрөг үр дагавар гарах болжээ. Тухайлбал: ийм үйл явдлаас болж Казвин дахь баасан гаригийн мөргөлд оролцох хүнгүй болж байжээ. Энэ байдлыг зохицуулахын тулд Садр Ад-дин Занжани, хотын иргэдээс гувчуур хураахыг хориглосон бөгөөд зөвхөн орлогын татвар болох *тамга* татварыг хэвээр нь үлдээжээ. Түүнчлэн ардын амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх гэх мэт эерэг үр дүн үзүүлснийг сурвалжид тэмдэглэжээ¹³³.

Энэ бүхний зэрэгцээ Садр Ад-дины үйл ажиллагаанд зарим сөрөг үр дагаварууд ч ажиглагдаж байв. Газан ханы эхний жилүүдэд гэрэгэ болон зарлиг эзэмшдэг захирагчид, даргач болон шүүгч нар түүнийгээ урвуулан ашиглах явдал их байжээ. Тийм ч учраас Газан хан урьдын болон эхний гурван жилд өгсөн зарлиг болон гэрэгэг хүчингүй болгон улмаар цоо шинэ тогтолцоонд шилжихийг эрмэлзэж байв. Харин энэ асуудалд Садр Ад-дин Занжанигийн баг хайхрамжгүй хандаж, өөрсдийн үзэмжээр гэрэгэ болон зарлиг олгохоо үргэлжлүүлсэн тул Газан хан сануулга өгч байв¹³⁴. Үүнээс гадна шинэ томоохон бүтээн байгуулалтын ажилд зарцуулалтууд төвөг удаж эхлэв. Садр Ад-дин Занжани гурав дах удаа

¹³⁰ Rashîd al-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' al-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1449.

¹³¹ Shîrâzî, Shahâb al-dîn 'Abdâllâh bin Fazl allâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 214.

¹³² Rashîd al-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' al-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1452-1456.

¹³³ Qazvîni, Hamdullâh Mostavfi. *Târîx-e Gozîdeh*. tashih Abdolhoseîn Navâyi. Tehran, 1387, 603-604.

¹³⁴ Rashîd al-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi' al-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1474.

везир болсныхоо дараа 1297 оны тав, зургаан сард Арраны өвөлжөөнд Кур голын хөвөөнд шинэ хот байгуулахыг оролджээ. Хэдийгээр цаг агаарын нөхцөл таагүй байсан ч 1000 ажилчин дайчилж ажиллуулжээ. Энэ хотыг байгуулснаар Багдадтай өрсөлдөх хэмжээнд хүрнэ гэсэн уриа нь хүмүүсийн дэмжлэгийг хүлээсэнгүй. Гэтэл хаврын улирал ирэхэд голын ус ихсэж, Алборз, болон Абазын уулсын шар усны үертэй нийлэн хотын барилга үерт автжээ¹³⁵.

Садр Ад-Дин Занжанигийн үед мөнгө хүүлэл үлэмж ихэссэн бөгөөд өрөнд баригдсан зарим хүмүүс амиа хорлох явдал гарч байв¹³⁶. Энэ мэт сөрөг зүйлсээс болж Садр Ад-дин Занжанигийн байр суурь ганхах болов. Түүнчлэн Багдад тэргүүтэй томоохон хотуудад болсон эдийн засгийн хямралыг хүмүүс өмнө хэрэгжүүлсэн чаотай холбон ойлгох явдал газар авчээ¹³⁷. Садр Ад-дин Занжанигийн энэхүү алдаанууд дайснуудад нь аятай боломжийг бий болгож өгөв. Газан ханы итгэлийг олсон Сейд Кутб Ад-дин-и Шираз болон Муин Ад-дин-и Хорасани тэргүүтэй зарим захирагчид 1298 оны 3-р сарын 28-нд Газан ханд бараалхахдаа Садр Ад-дин Занжанигийн татварын бодлогод гарсан алдаа, завхралыг мэдүүлжээ. Эднийг Рашид Ад-дин Фазлуллах Хамадани дэмжсэнээр хэргийн явц нэгэнт түүний эсрэг эргэв¹³⁸. Түүний дараа Садр Ад-дин Занжани бээр 1298 оны 4-р сарын 15-нд эмир Кутлукшахтай Гүржийн татварын талаар маргалдан улмаар Рашид Ад-дин Фазлуллах Хамаданигийн эсрэг гүтгэлэг хийсэн боловч төгсгөлд нь буруутаж 1298 оны 5-р сарын 4-нд Садр Ад-дин Занжанигийг эмир Кутлукшах цаазаар авчээ. Мөн 6-р сарын 3-нд Тебризд түүний дүү шүүгч Кутб Ад-дин болон Кивам ал-молкийг цаазаар аваачжээ. Занжанигийн гэр бүлээс шүүгч Зайн Ад-дин нь Гилан руу зугтсаныг гурван жилийн дараа баривчилж цаазлав¹³⁹. Тухайн үеийн зарим түүхчид түүнийг гэмгүй цаазлагдсан¹⁴⁰ бөгөөд гэгээнтэн буюу *martyr* хэмээн тэмдэглэсэн ч үзэгдэнэ¹⁴¹. Садр Ад-дин Занжаниг цаазаар авсны дараа их хэмжээний өр үлдээсэн хийгээд түүнээс хохирсон хүмүүсийн мянга мянган гомдол үлджээ¹⁴².

¹³⁵ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 189.

¹³⁶ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi'âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1497-1498.

¹³⁷ Kemâl addîn 'Abd- al-Rezzâk 'Ibn Fütî, *al-Havâdis al-Jâmi'a*, Tarjama Abd al Muhammed Ayiti, Tehran, 1381, 298.

¹³⁸ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi'âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1283.

¹³⁹ Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi'âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1284-1285.

¹⁴⁰ Shîrâzî, Shahâb âl-dîn 'Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Tehran, 1383, 209.

¹⁴¹ Qazvinî, Hamdullâh Mostavfi. *Târîx-e Gozideh*. tashih Abdolhosein Navâyî. Tehran, 1387, 604.

¹⁴² Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi'âl-tâwârîx*. J.II, Tehran, 1383, 1497.

Ийнхүү Рашид Ад-дин Фазлуллах Хамаданитай зөрчилдсөнөөс болж ихэнхи сурвалжид зэмлэгдэн бичигдэх болсон Садр Ад-дин Занжани нь ямартай ч томоохон хөтөлбөр дэвшүүлж эдийн засгийг аврахаар зүтгэсэн авч албан тушаалын төлөөх хэнээрхэл, бусдыг золиослох зэрэг чанараасаа болж ихэнхдээ бүтэлгүйтжээ. Гэвч түүхэнд Газан ханы нэрээр тэмдэглэгдэх болсон шинэчлэлийн алба татвар, өртөө улаа зэрэг чухал салбаруудын шинэтгэлд тэрээр чухал хувь нэмэр оруулжээ. Үүнээс гадна Ил хаант улсын түүхэнд гурван удаа везирээр томилогдох ховор хувь заяаны эзэн билээ.

Abstract: The Ilkhanid Vezirate came under Mongol amirs' control even though the crew consisting of persian officials strengthened after Ahmed Teguder ascended the throne of Ilkhanate. However, the fact that the mongol emirs who had already retained military and political power alike seized civilian administration resulted in the weakness of Ilkhanids' centralized power. Thus Argun Khan gave the Vezirate, the main body of civilian administration, into hands of Jewish officials, an ethnic minority in the Near East. encountered the opposition of islamic majority. His effort brought resistance among islamic majority. In the year of 1291 as soon as Geikhatu was enthroned as a Ilkhan, he following the tradition of Hulegu and Abaga khans promoted persian officials to the authority of civilian administration. On this occasion Sadr al-Din Ahmed Halidi Zanjani was appointed to the office of Grand Vezir with the help of mongol emirs. He provided main contribution in many important events to implement Gazan Khan's reforms. He was an historical figure of rich political endeavors, who led the Vezirate three times, although his management of adopting paper money chao under the Geikhatu's government received criticism in later historical sources.

In this article I attempt to clarify political life and deeds of Sadr al-Din Ahmed Halidi Zanjani and to conclude his role in the history of Ilkhanate.

Ном зүй

1. Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Tarihi*. Çeviren Ömer Riza Doğrul, C. II, Ankara, TTKY, 2000.
2. Esfahânîyân, Dâvûd., Hazâlî, 'Alîrizâ. *Shahr-hâyî tâzeh bonîyâd dar dovre-ye Îlxânî. Nâme-e Anjuman*, 1384.
3. Fahr âl-Dîn Dâvûd Banâkatî. *Târîx-e Banâkatî*. Tashîh Jafar Sh'îâr, Tehran, 1378.
4. Fischel, Walter J. *Jews in the Economic and Political Life of the Islam*. London, 1937.

5. Gregory Abûl-Farac (Bar Hebraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, 644
6. İbn Haldun. *Mukaddime*. Çeviren Zekir Kadiri Ugan, C.II, Ankara, 1954.
7. Karl Jahn, İranda Kağıt Para, *Belleten*, çev. Mehmet Altay Köymen, 23-24 sayılardan ayrı basım, TTK, Ankara, 1942.
8. Kemâl addîn ‘Abd- al-Rezzâk İbn Fûtî, *al-Havâdis al-Jâmi’a*, Tarjama Abd al Muhammed Ayiti, Tehran, 1381.
9. Kerîmüddin Mahmud. *Müsâmeret ül-Ahbâr*. Neşr. Osman Turan, Ankara, 1999.
10. Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi*, Yayına Hazırlayan Filiz Dokuman, C.I, Tercüman Gazetesi, 1001 temel eser, İstanbul, 1979.
11. Mohssn Morselpur, Vezâret dar Fetrat-i Evvelîye Hukûmet-i İlxânî: ez Ârgûn ta Bâidû (Hicri 683-694), *MPTİİ*, şomare 11, 1391.
12. Muhammed bin Xâvandshâh Mîrxônd, *Târîx-e Ravzat âl-sefâ*. Tashih Jamshid Qiyanfar, J.V, Tehran, 1385.
13. Osman G. Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*.
14. Qazvînî, Hamdullâh Mostavfî. *Târîx-e Gozîdeh*. tashih Abdolhoseîn Navâyî. Tehran, 1387.
15. Rashîd âl-Dîn Fazl Âllâh Hamadânî. *Jâmi’ âl-tâwârîx*. Tashih Muhammed Rûshan, Mustafî Mûsavî. J.II, Tehran, 1383.
16. Shamîs Sharîk Âmîn. *Farhang-e Estlâhât-e Dîvânî-ye Dôvrân-e Moghól*. Tehran, 1357.
17. Shîrâzî, Shahâb âl-dîn ‘Abdâllâh bin Fazl âllâh. *Tahrîr-e Târîx-e Vassâf*. Be qalam ‘Abd âl-Muhammed Âyîtî. Tehran, 1383.
18. Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.
19. Uyar, Mustafa. İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa’düddeve. *AÜDTCFTAD*, C.21, Sayı 33, Ankara, 2003.
20. Walter Hinz. İslam’da Ölçü Sistemleri. *MÜY*, Çeviren Acar Sevim, İstanbul, 1990.
21. Xavândamîr, Ghîyâs âl-dîn Humâm âl-dîn. *Dastûr al-vûzarâ*. Tashih Seîd Nafîsî, Tehran, Shahenshahi 2535.
22. Анхбаяр Д. Ил хаант улсын везирийн тогтолцооны зарим онцлогууд хийгээд Монгол везир Буха чинсан. *Historia Mongolarum*. МУИС-ийн Түүхийн тэнхимийн эрдэм шинжилгээний бичиг. Том XV, Fasc IV, 2017.